8. Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу/ М. Михеєнко // Вісник Академії правових наук. – 1997. – № 34.

9. Касумов Ч. С. Презумпция невиновности в советском праве / Касумов Ч. С. – Баку : Элш, 1984.

10. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Резник Г. М. – М. : Юридическая литература, 1977.

11. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса / Добровольская Т. Н. – М., 1971.

12. Якуб М. Л. О принципах советского уголовного процесса // Социалистическая законность. – 1951. – № 8. – С. 34; Цыпкин А. Л. Система принципов советского уголовного процесса / А. Л. Цыпкин // Научные труды Саратовского юрид. ин-та. – 1957. – Вып. 1. – С. 145; Добровольская Т. Я. Принципы советского уголовного процесса / Добровольская Т. Я. – М., 1971. – С. 35

13. Урманцев Ю. А. Начала общей теории систем / Ю. А. Урманцев // Системный анализ и научное знание. – М., 1978. – С. 10.

14. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітько. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Ін Юре, 2004. – 736 с.

15. Нуцубидзе Ш. И. Бытие и истина / Ш. И. Нуцубидзе // Историко-философский ежегодник. – М. : Наука, 1991.

16. Новый энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия : Дипол Классик, 2005.

17. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : СИН-ТЕГ. – 668 с.

18. Карнаухов О. В. Теорія та практика криміналістичного забезпечення дізнання у справах про контрабанду / О. В. Карнаухов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – № 1. – 2012. – С. 541–551.

✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧

УДК 343.982:343.985

В. С. Бондар, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Розглядаються науково-методичні й організаційні особливості проведення слідчого експерименту в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї. Конкретизуються завдання, що виконуються за допомогою цієї слідчої дії відповідно до специфіки механізму вчинення злочинів, визначаються особливості фіксації процесу проведення слідчої дії засобами фото- та відеозйомки.

© В. С. Бондар, 2013

Рассматриваются научно-методические и организационные особенности проведения следственного эксперимента по уголовным производствам, связанным с применением огнестрельного оружия. Конкретизируются задачи, решаемые при помощи данного следственного действия в соответствии со спецификой механизма совершения преступлений, определяются особенности фиксации процесса проведения следственного действия средствами фото- и видеосъёмки.

The article deals with scientific methods and organizational features of the investigative experiment in criminal proceedings related to the use of firearms. Narrow problems solved with the help of an investigative action accordingly specific mechanism crimes defining features record the process of investigating the actions of the photos and video.

Ключові слова. Вогнепальна зброя, слідчий експеримент, демонстрація, злочинні навички, інформаційна модель злочину.

Вступ. У науках кримінально-правового циклу визнано, що інформація, яка допомагає встановити сутність кримінальної події, що відбулася, висунути версії та визначити напрямки розслідування, може бути отримано моделюванням способу дій злочинця, експериментальним аналізом наслідків, у тому числі шляхом штучного відтворення умов нанесення пошкоджень та обставин настання смерті людини. В арсеналі сучасної криміналістичної тактики розслідування злочинів для досягнення цієї мети слугує слідчий експеримент.

Слідчий експеримент (ст. 240 Кримінального процесуального кодексу України – далі КПК) – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в тому, що слідчий та/або прокурор у присутності понятих, а у разі потреби за участі спеціаліста, підозрюваного, потерпілого, свідка, захисника, представника, для перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, відтворює дії, обстановку, обставини певної події, проводить інші необхідні досліди чи випробування.

Слідчий експеримент охоплює по суті: 1) перевірку показань на місці; 2) власне слідчий експеримент.

У статті буде розглянуто особливості використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту.

Аналіз слідчої, експертної (особливо повторних судових експертиз) та судової практики свідчить, що співробітники органів досудового розслідування та суду не задоволені висновками експертів, які формулюються переважно в абстрактній формі, що, в свою чергу, зумовлює призначення додаткових, повторних, у тому числі комплексних, експертиз, повторних слідчих експериментів, допитів, які здебільшого не можуть надати втрачену інформацію та об'єктивізувати висновки.

Тактичні особливості проведення слідчого експерименту недостатньо докладно досліджено в літературі. Ці особливості стосуються участі спеціалістів, застосовування науково-технічних засобів тощо.

Таким чином, розгляд методичних і тактичних особливостей проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, – це актуальне завдання.

Постановка завдання. Мета статті – розгляд і конкретизація таких питань:

– завдання, що виконуються за допомогою цієї слідчої дії відповідно до специфіки механізму вчинення злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї;

– завдання спеціалістів відповідного профілю, які залучаються для проведення слідчого експерименту.

Результати дослідження. Важливість цієї слідчої (розшукової) дії в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, зумовлено тим, що її результати:

– є додатковим джерелом отримання об'єктивної інформації для проведення судових експертиз та обґрунтування відповідей на питання (у тому числі з виконання ситуаційних завдань);

– може бути використано для перевірки показань потерпілого, свідків, підозрюваного (обвинуваченого), оцінювання достовірності експертних висновків;

– слугують засобом і підґрунтям перевірки робочих та висунення нових версій; аналізу специфічних ознак події, що перевіряється, для їх відтворення; руху від деталей, окремих дослідних дій до загального уявлення про ціле (реконструктивна індукція); складання програм (планів) розслідування й алгоритмів їх реалізації.

Зазначене обґрунтовує доцільність залучення для проведення цієї слідчої дії спеціалістів різного профілю.

Теоретичне обґрунтування особливостей тактики слідчого експерименту розглянуто такими науковцями та практиками, як: А. А. Андреєв [1], Р. С. Бєлкін, В. І. Білоусов [2], О. М. Васильєв [3], О. О. Волобуєва [*4,* 44–50], І. О. Гедигушев, В. Г. Гончаренко, Л. М. Ісаєва [*5,* 113–118], В. Л. Попов [8], О. Р. Ратінов, В. А. Ручкін, С. С. Степичев, С. А. Шейфер [*6,* 90], О. Ф. Ягодін [*7,* 64–68] та ін.

Загалом слідчі експерименти можна поділити на чотири основні види:

1. Установлення можливості сприйняття (видимості, чутності тощо) якого-небудь факту за певних умов (взагалі або конкретною особою).

2. Можливість певних дій у конкретних умовах (взагалі або конкретною особою) – може стосуватися й принципової можливості взагалі здійснити ці дії, й можливості конкретних осіб (чи може особа стріляти з транспортного засобу, який рухається).

3. Можливість існування якого-небудь факту (явища) за певних обставин – покликані підтвердити або спростувати факти, що фігурують у показаннях допитуваного.

4. Установлення механізму злочинної події в цілому або окремих його етапів – може стосуватися перевірки способу вчинення злочину, тривалості динаміки злочинної події тощо.

Відповідно, за допомогою слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, перевіряються версії та вирішуються питання про:

– можливість, уміння та навички підозрюваного виготовити (переробити) вогнепальну зброю, патрони, вчиняти дії, пов'язані з професійними та злочинними навичками;

– відстань пострілу;

– місце, з якого було здійснено постріл(ли);

– позу та взаєморозташування потерпілого й нападника в момент пострілу щодо елементів обстановки місця події, тобто встановлення або виключення можливості нанесення поранення в умовах конкретних обставин;

– співвідношення слідів і пошкоджень на тілі й одязі потерпілого, з одного боку, й на предметах обстановки – з іншого;

– установлення конкретної перешкоди на шляху польоту кулі й умов зовнішнього рикошету;

– можливість нанесення пошкодження власною рукою;

– можливість нанесення конкретного вогнепального пошкодження за певного положення зброї та потерпілого, за певного положення потерпілого й того, хто стріляв;

– можливість здійснення пострілу з конкретної зброї за зазначених дій того, хто стріляв, і потерпілого тощо.

Реалізація таких завдань потребує залучення спеціалістів відповідного профілю, зокрема судових медиків і фахівців із судової балістики, фактичними підставами для якого є:

1) перевірка й уточнення відомостей, отриманих раніше, на попередніх етапах досудового розслідування (в тому числі висновків судових експертиз) та їх зіставлення з іншими доказами у справі;

2) необхідність отримання додаткової об'єктивної інформації для організації подальшого розслідування, в тому числі для призначення судових експертиз або корегування експертних досліджень;

3) неможливість вирішення поставлених перед експертом питань і перевірки експертних припущень без реконструкції обстановки місця події та відтворення дій його учасників.

Допомога спеціалістів слідчому конкретизується такими завданнями:

– участь у контролі за правильним виконанням умов проведення слідчого експерименту, тобто забезпечення адекватності критеріїв порівняння обставин, що потребують уточнення чи перевірки;

– участь у виборі серед характеристик і параметрів, які перевіряються, тих, що відображають суттєві сторони досліджуваної обставини чи факту (виходячи із завдань слідчої дії, даних спеціальної літератури та власного досвіду);

– урахування максимально можливого діапазону змін певних характеристик і обставин;

– науково-технічний та консультативний супровід експериментальної перевірки обставин;

– участь у встановленні характеру, закономірності та стійкості зв'язку між раніше встановленими достовірними й отриманими під час експерименту параметрами аналізованої ситуації.

Спеціалісти допомагають слідчому на всіх етапах слідчого експерименту: а) виявити ключові та зазначити небезпечні для здоров'я учасників моменти; б) відтворити обстановку й умови проведення дослідів, максимально наближених до події кримінального правопорушення; в) розробити план, організувати досліди й контролювати їх виконання; г) максимально сприяти у доборі аналогів, виготовленні макетів і муляжів зброї, доборі транспортних засобів (за умови ведення вогню з автомобіля); д) оцінювати отримані результати.

У процесі підготовки експерименту встановлюють дані про вид і властивості вогнепального снаряду, особливості спорядження набоїв, властивості зброї (модель, калібр, кількість стволів і дульних отворів, використання спеціальних дульних пристроїв, конструктивні зміни тощо), дані про відстань і місце, з якого було здійснено постріл(ли) за версіями різних учасників експерименту, відомості про кількість пострілів; кількість вхідних і вихідних пошкоджень (слідів) на одязі, тілі та перешкодах (предметах обстановки), їх точну локалізацію, відстань від рівня стоп або інших постійних анатомічних орієнтирів, про напрямок (у градусах) і глибину (в сантиметрах) пошкоджень, слідів рикошету.

Проілюструємо важливість цих положень прикладом:

"07.07.2004 гр-н К., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, зі своєї табельної зброї – пістолета "ПМ", у присутності подружжя Л. здійснив три постріли, в результаті чого потерпілому Н. було завдано одне сліпе вогнепальне кульове поранення голови, від якого він помер у хірургічному відділенні лікарні 08.07.2004.

Підсудний К. за фактом спричинення смерті Н. пояснив, що в той день, сидячи з ним та подружжям Л. за одним столом, на прохання Н. дав подивитися йому свій табельний пістолет. У процесі огляду Н., тримаючи пістолет у лівій руці та спрямувавши його собі в обличчя, ненавмисно натиснув на спусковий гачок, тим самим завдавши собі смертельне поранення голови. Після цього К. узяв свій пістолет та безпричинно вистрелив у стіну та підвіконня.

За даним фактом порушено кримінальну справу, в ході розслідування якої призначено та проведено більше 20 судових експертиз різних видів.

У жовтні 2005 р. підсудному К. винесено виправдувальний вирок, який скасовано вищим судом. У зв'язку з цим під час розгляду даної кримінальної справи виникла необхідність проведення повторного слідчого експерименту, а також комплексної медико-криміналістичної, судово-балістичної ситуаційної експертизи.

Завданням слідчого експерименту було вирішено питання про можливість нанесення вогнепального поранення потерпілому Н. за обставин та умов, зазначених підсудним К. в судових засіданнях; можливості здійснення пострілу підсудним С. в потерпілого Н., виходячи з їх місцерозташування за столом; про розташування потерпілого Н. на місці події в момент вогнепального поранення.

У ході проведення слідчого експерименту, виходячи з даних первинного судово-медичного дослідження трупа Н. про характер вогнепальної травми, напрямок ранового каналу, даних підсудного К. про його дії з передавання пістолета "ПМ" потерпілому Н., дії потерпілого Н., на місці події проведено моделювання розташування підсудного К. та потерпілого Н. При цьому за результатами візування пошкоджень на трупі Н., а також пошкоджень на підвіконні та стіні приміщення визначено розташування підсудного К. та дульного зрізу зброї в момент проведення пострілів у підвіконня та стіну. Моделювання ж розміщення дульного зрізу ствола та потерпілого Н., що проводилося в умовах, викладених підсудним К., виявило невідповідність локалізації та механізму ряду слідів, зафіксованих у ході огляду місця події, показанням підсудного К.

Їх сутність полягала в такому: за умов тримання пістолета лівою рукою потерпілого Н. відповідність розміщення повздовжньої осі пістолета та ранового каналу на голові можлива лише за обхвату кожуха-затвору пістолета правою рукою Н. та силового віджимання кисті лівої руки праворуч – ліворуч. Однак у даному випадку на руках потерпілого мали утворитися механічні травми від дії рухомих частин пістолета під час пострілу. Їх на руках трупа не виявлено. Далі, потерпілий Н. у момент нанесення йому смертельного поранення голови розміщувався за столом, сидячи на зачиненому кришкою відрі для сміття. У момент поранення з травмованої ділянки голови відбулося витікання краплі крові на вільну (не закриту тілом потерпілого) частину кришки відра для сміття. Потім потерпілий Н. упав на підлогу, біля голови трупа утворилася велика калюжа крові. У процесі падіння потерпілий Н. перекинув відро, кришка впала на підлогу та закотилася під батарею опалення.

Спочатку ані слідчий, ані експерти, які проводили первинні експертизи, належної уваги плямі крові на кришці відра від сміття не приділили. Водночас саме правильна оцінка локалізації та механізму утворення плями крові на кришці відра дозволили в ході проведеного в рамках повторного слідчого експерименту моделювання встановити реальні події на місці вбивства, за яких постріл в потерпілого здійснив саме К., який сидів поруч із ним за столом і тримав пістолет у лівій руці".

Цей приклад переконливо демонструє значення й роль кваліфікованого виявлення, фіксації, вилучення й оцінювання всіх слідів на місці події.

Висновки. Основний метод вирішення вищезазначених питань, насамперед взаємного розташування зброї та потерпілого, а також напрямку польоту вогнепального снаряду – просторове візування в умовах реконструйованої обстановки місця події. Його сутність у тому, що вектор ранового каналу в тілі постраждалого (у певній позі останнього) продовжується в зворотному напрямку, тобто в бік зброї, з якої здійснено постріл, та зіставляється з імовірним напрямком польоту вогнепального снаряду. За близької відстані пострілу візування проводять, використовуючи будь-який подовжений та гнучкий предмет. За пострілів з неблизької дистанції для цього застосовують прості лазерні випромінювачі, геодезичні

інструменти або туго натягнуту мотузку. Один кінець візиру фіксують біля дульного зрізу зброї, інший – у місці розташування вхідної вогнепальної рани та, зважаючи на орієнтацію ствола зброї, позу потерпілого, наявність перешкод, визначають, наскільки напрям польоту кулі в різних варіантах та експериментальних моделях ситуації збігається зі з'ясованим раніше напрямком ранового каналу в тілі потерпілого. Якщо вони не збігаються, під час моделювання домагаються відповідності повздовжньої осі ствола зброї з локалізацією вхідної рани та напрямком ранового каналу в тілі постраждалого (у разі внутрішнього рикошету – з напрямком початкового прямолінійного відрізка ранового каналу). Важливо враховувати об'єм приміщення, наявність перешкод та обстановку місця події в цілому.

При цьому в протоколі вказуються взаємне розташування злочинця та жертви, механізм і спосіб нанесення пошкоджень, їх локалізація (для цього застосовують муляж фігури людини, на якому попередньо позначають розташування встановлених під час дослідження трупа пошкоджень).

Допомагає реконструкції обставин вогнепального поранення та вирішенню поставлених перед експертом питань складання масштабного плану місця події з указанням взаємного розташування трупа й інших речових доказів (наприклад, гільз), вогнепальних пошкоджень на предметах обстановки, топографії відкладення на цих предметах продуктів пострілу.

При цьому завдання судового медика – аналіз та реконструкція пошкоджень на тілі людини (вхідних та вихідних отворів, ранового каналу тощо), баліста – вивчення умов, які зумовили траєкторію польоту кулі (відстань, наявність перешкоди тощо).

Зазначена проблематика потребує висвітлення й інших особливостей проведення слідчого експерименту: за умов невизначеності вихідних даних, конкретизації ролі співучасників злочину тощо, що свідчить про її наукову перспективу.

Література

1. Андреев А. А. Проблемы теории и практики проверки и уточнения показаний на месте : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / А. А. Андреев. – Барнаул, 2004.

2. Белоусов В. И. Проверка показаний на месте в ходе предварительного расследования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / В. И. Белоусов. – Краснодар, 2003.

3. Васильев А. Н. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, С. С. Степичев ; отв. ред. проф. С. А. Голунский. – М. : Юрид. лит., 1959.

4. Волобуєва О. О. Збирання інформації під час відтворення обстановки і обставин події про особу, яка вчинила злочин / О. О. Волобуєва // Криміналістичний вісник. – 2008. – № 2 (10). – С. 44–50.

5. Исаева Л. М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве / Исаева Л. М. – М., 2003. – С. 113–118.

6. Лобан И. Е. Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве: правовые, организационные и методические аспекты / Лобан И. Е., Заславский И. Г., Попов В. Л. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 467 с.

7. Шейфер С. А. Проблемы развития системы следственных действий в УПК РФ / С. А. Шейфер // Уголовное право. – 2002. – № 3. – С. 90.

8. Ягодин А. Ф. Участие специалиста-баллиста при воспроизведении обстановки и обстоятельств события по делам, связанным с применением огнестрельного оружия / А. Ф. Ягодин // Криминалистика и судебная экспертиза. – 2009. – № 55. – С. 64–68.